

Πιέρο Σράφα: Από τον Γκράμισι στον Κέυνς και το Κέιμπριτζ

Ο Πιέρο Σράφα γεννήθηκε το 1898 στο Τορίνο. Ο πατέρας του ήταν καθηγητής νομικής στο πανεπιστήμιο. Όπως έγραψε το 1924 σε μία επιστολή του προς τον Γκράμισι, ως έφηβος (κατά την περίοδο 1915-17) ήταν «παισιφιστής σοσιαλιστής»: Το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν ένα από τα ελάχιστα κόμματα της Δεύτερης Διεθνούς, το οποίο διατήρησε και μετά τον Αύγουστο του 1914 την αντίθεσή του προς τον Πόλεμο· ακόμα δε και μετά την προσχώρηση της Ιταλίας στο πλευρό των Συμμάχων τον Μάιο του 1915, συνέχισε να ακολουθεί πολιτική «μη συνεργασίας» (αλλά και

Τα δύο κείμενα που ακολουθούν έχουν βασιστεί σε ένα σχετικό αφιέρωμα του περιοδικού New Left Review (November - December 1978, No 112) και στο άρθρο του L. Pasinetti: «A la memoire de P. Sraffa, economiste italien a Cambridge», το οποίο περιέχεται στον τόμο: Arena, R. - Ravix, J. - L. (1990), Sraffa trente ans apres, Paris, PUF. Ο ενδιαφερόμενος για περισσότερα στοιχεία δύναται να ανατρέξει στα: Potier, J. P. (1991), Piero Sraffa. Unorthodox Economist (1898 - 1983), London, Routledge και στις σσ. 477 - 515 του Review of Political Economy, Vol. 10, No 4, October 1998.

«μη δολιοφθοράς») σε σχέση με τις πολεμικές επιχειρήσεις. Ως φοιτητής του πανεπιστημίου την περίοδο 1918-20, ο Σράφα παρασύρθηκε από το κύμα ριζοσπαστισμού, το οποίο επακολούθησε της Ρωσικής Επανάστασης και της λήξης του Πολέμου.

Τότε, ήταν που ήρθε σε επαφή με το επαναστατικό περιοδικό «L'Ordine Nuovo», το οποίο εξέδιδε ο Γκράμισι και αποτελούσε, ταυτόχρονα, όργανο θεωρητικής εμψύκωσης και πολιτική αντανάκλαση του κινήματος των εργοστασιακών συμβουλίων του Τορίνο. Κατά τη διάρκεια της αποκαλούμενης «Κόκκινης Διετίας», το Τορίνο -το «ιταλικό Πέτρογκραντ», όπως θα το ονό-

μαζε ο Γκράμισι- ήταν μία από τις πιο επαναστατικές και προλεταριακές πόλεις της Ευρώπης, καθώς το επικεντρωμένο στη Fiat, αναπτυσσόμενο βιομηχανικό του σύμπλεγμα, είχε επεκταθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό λόγω της πολεμικής παραγωγής.

Η ατμόσφαιρα ήταν μεθυστική για έναν νεαρό σοσιαλιστή διανοούμενο, όπως ο Σράφα. Αφού ο Σράφα γνωρίστηκε με τον Γκράμισι μέσω ενός πανεπιστημιακού καθηγητή -του Ουμπέρτο Κόσμο- φίλου του δεύτερου κατά τη διάρκεια των φοιτητικών του χρόνων, άρχισε να συνεργάζεται με το εβδομαδιαίο «L'Ordine Nuovo», συνεισφέροντας μεταφράσεις και σχόλια. Δεν είναι σαφές, αν ο Σράφα έγινε επίσημα μέλος του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, το οποίο δεν ιδρύθηκε παρά μόνο τον Ιανουάριο του 1921. Το 1924, ο Γκράμισι αναφέρθηκε μόνο «ως επαφές που είχε μαζί μας στο Τορίνο» -συνέχισε, όμως, λέγοντας ότι «θα είναι απαραίτητο να έρθουμε μία ακόμα φορά σε επαφή, προκειμένου να τον αναζωογονήσουμε και να τον καποιήσουμε ενεργό σκέπτεο του κόμματός μας».

Εν πάση περιπτώσει, ακόμη και αν ήταν μέλος, ήταν σχεδόν ανενεργό. Και όπως γίνεται σαφές από μία ανταλλαγή απόψεων, που παραθέτει ο Φεράτα, είχε ήδη από το 1924 αποξενωθεί από τις κομματικές δραστηριότητες. Εκείνη την εποχή, το κόμμα εξακολουθούσε να τελεί υπό μετάβαση μεταξύ της ηγεσίας Μπορνάγκα της περιόδου 1921-23, η ακροαριστερή προέλευσης άρνηση της οποίας να εφαρμόσει τις

Αν και ποτέ δεν συμμετείχε ενεργά σε σχηματισμούς της Αριστεράς, ο Πιέρο Σράφα κατά τα νεανικά του χρόνια που ζούσε στην Ιταλία αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ζωής του στην επίλυση του κοινωνικού προβλήματος

πολιτικές του Ενιαίου Μετώπου είχε φέρει το ΙΚΚ σε ανοικτή σύγκρουση με την ηγεσία της Κομιντέρν, και της ηγεσίας Γκράμισι, η οποία εδραιώθηκε σε μία συμβουλευτική συνδιάσκεψη του κόμματος τον Μάιο του 1924, δύο μήνες μετά την ανταλλαγή απόψεων με τον Σράφα. Δεν είναι η κατάλληλη στιγμή για να αναλύσουμε αυτή την πολιτική συγκυρία σε όλες της τις διαστάσεις.

Η απογοήτευση διαδέχεται τον ενθουσιασμό

Μπορούμε, όμως, σχηματικά να πούμε ότι, παρά τη σταθερή απόφαση του Γκράμισι πως η νέα ηγεσία θα έπρεπε να αποκαταστήσει τη ρήξη με την Κομιντέρν, παρέμεινε πολύ λιγότερο εχθρικός έναντι του Μπορνάγκα απ' ό,τι ήταν έναντι του τρίτου ρεύματος στο εσωτερικό του Κόμματος -της Δεξιάς, η οποία με επικεφαλής τον Τάσκα είχε σχηματιστεί για να παλέψει υπέρ των θέσεων της Διεθνούς ηγεσίας, την οποία όμως ο Γκράμισι αντιμετώπιζε ως εν δυνάμει «ληγκβινταριστική». ▲

Το κύμα ριζοσπαστισμού που ακολούθησε την Οκτωβριανή Επανάσταση συνέγειρε όλους τους Ευρωπαίους διανοούμενους.

Πιέρο Σράφα: Από τον Γκράμισι στον Κέυνς και το Κέμπριτζ

▲ Το 1921 σηματοδοτεί τη διάσπαση των κομμάτων της Δεύτερης Διεθνούς και τον σχηματισμό ξεχωριστών Κομμουνιστικών Κομμάτων και μίας νέας Διεθνούς που βασιζόταν στην προσδοκία της εξάπλωσης της σοσιαλιστικής επανάστασης, πρώτα και κύρια στη Δυτική Ευρώπη. Όταν σιάθηκε αδύνατο να γίνει μια τέτοια εξάπλωση -κι ακόμη χειρότερα, όταν αντί αυτής προέκυψε μια επιτυχημένη μαύρη αντίδραση, όπως συνέβη στην Ιταλία- δεν αποτέλεσε έκπληξη που η βάση των νεαρών κομμουνιστικών κομμάτων προβλήθηκε από συναισθήματα απαισιοδοξίας ούτε που υπήρξαν κάποιοι οι οποίοι αναρωτιούνταν κατά πόσον ήταν ορθή η διάσπαση των μαζικών κομμάτων της εργατικής τάξης. Αυτά ήταν τα συναισθήματα και οι αμφιβολίες που ο Γκράμισι θεωρούσε ως τη βασική απειλή κατά του κόμματός και τα οποία πίστευε πως εξέφραζε ο Τάσκα στο επίπεδο της ηγεσίας. Κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου, η οποία προηγείτο της απόδοσης του στην κομματική ηγεσία, ο Γκράμισι έγραψε το σημαντικότερο, ίσως, άρθρο του, με τίτλο «Ενώπιον των Απαισιοδοξιών». Αυτό, λοιπόν, είναι το πλαίσιο της αναλλαγής απόψεων που έλαβε χώρα το 1924 μεταξύ Γκράμισι και Σράφα, ο οποίος ήταν, πλέον, λέκτορας στο πανεπιστήμιο του Κάλιαρι στη Σαρδηνία. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί, επίσης, ότι υπήρχε μία ακόμη πυκνή της επιστολής του Σράφα προς τον Γκράμισι, που ο δεύτερος δεν περιέλαβε στην αναλλαγή απόψεων, η οποία δημοσιεύθηκε στον κομματικό τύπο. Ο Σράφα εισηγήθηκε την προώθηση μίας νέας οργάνωσης εργατικών σωματείων, διαμορφούμενης στα πρότυπα των Βιομηχανικών Εργατών του Κόσμου (IWW), προκειμένου να διασπάσει τη ρεφορμιστική επιρροή της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών επί της εργατικής τάξης. Αρα, ο «απαισιόδοξος» και ανενεργός συμπαθών ακαδημαϊκός, ήταν σε θέση να προωθήσει μία πολιτική πρόταση, η οποία ήταν αρκετά εναρμονισμένη με τις ίδιες τις ιδέες του Γκράμισι (κάπως ακροαριστερές εκείνη την εποχή).

Στις αρχές της δεκαετίας του '20, το πανεπιστήμιο του Τορίνο αποτελούσε το κύριο κέντρο των πολιτικών, οικονομικών και νομικών σπουδών στην Ιταλία. Ο Σράφα έγραψε τη διατριβή του με τίτλο

«Ο πληθωρισμός στην Ιταλία κατά την πολεμική και μεταπολεμική περίοδο», υπό την εποπεία του Luigi Einaudi, ενός εξέχοντος φιλελευθέρου οικονομολόγου, ο οποίος την περίοδο 1924-25 θα γινόταν ένας από τους ηγέτες της αναπολίτευσης «Aventine» κατά του Μουσολίνι - μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο θα γινόταν διοικητής της Τράπεζας της Δημοκρατίας (1948-55). Η διατριβή του έγινε δεκτή το 1920. Το 1921, ο Σράφα επισκέφθηκε, για πρώτη φορά, την Αγγλία και τον Αύγουστο συναντήθηκε με τον Κέυνς. Κατά την ίδια περίοδο έστειλε από το Λονδίνο τρία άρθρα στην ημερήσια, πλέον, «Ordine Nuovo»: «Open Shop Drive» (περιγράφει τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι αγγλοσαξονικές κυβερνήσεις ενάντια στα εργατικά σωματεία), «Οι Αγγλοι βιομήχανοι και η κυβέρνηση κατά των εργατών» και «Οι ηγέτες των εργατών» (στο πρώτο και στο τρίτο, υπέγραψε ως P.S., ενώ το δεύ-

τερο ήταν ανώνυμο). Το 1922, ο Σράφα δημοσίευσε το πρώτο του άρθρο στο «Economic Journal», με τίτλο: «Η τραπεζική κρίση στην Ιταλία». Επίσης, την ίδια χρονιά, συνεργάστηκε στο «Supplement» του «The Manchester Guardian Commercial», (No 11), το οποίο εκείνη την περίοδο εκδιδόταν υπό την επιμέλεια του Κέυνς. Το 1924, συνεργάστηκε ξανά με το «Economic Journal» -τούτη τη φορά με μια νεκρολογία (για τον Maffeo Pantaleoni).

Η συμβολή του στη «Γενική Θεωρία»

Το 1924 μετέφρασε στα ιταλικά τη «Νομισματική Μεταρρύθμιση» του Κέυνς. Τέλος, η δημοσίευση το 1926 στο «Economic Journal» του διάσημου, πλέον, άρθρου του: «Οι Νόμοι των Αποδόσεων υπό Συνθήκες Ανταγωνισμού», οδήγησε στην πρόωπη μετακίνησή του τον επόμενο χρόνο στο Κέμπριτζ, όπου

και παρέμεινε ως εταίρος του Κολεγίου Τρίνιτι για όλη του τη ζωή.

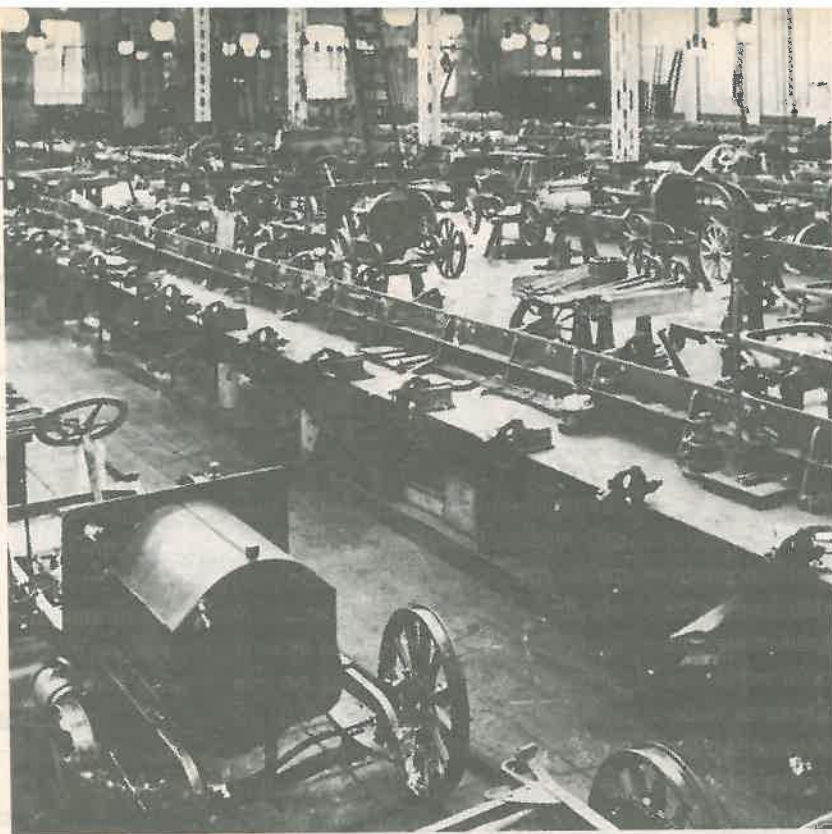
Στο Κέμπριτζ, ο Σράφα έγινε ένα από τα πέντε ή έξι μέλη του αυτοαποκαλούμενου «Circus» -του εσωτέρου κύκλου οικονομολόγων, οι οποίοι συναντιούνταν τακτικά για να συζητήσουν με τον Κέυνς, καθώς εκείνος ετοίμαζε τη «Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος», η οποία κυκλοφόρησε το 1936. Το ιστορικό αυτός της πνευματικής συνεργασίας μπορεί να βρεθεί στους τόμους της δημοσιευμένης «Συλλογής Εργων» του Κέυνς: Τόσο εκείνους που είναι αφιερωμένοι στην προπαρασκευαστική εργασία για τη «Γενική Θεωρία», όσο και εκείνους που περιέχουν την ογκώδη αλληλογραφία του. Επιπλέον, το 1938, οι Κέυνς και Σράφα παρουσίασαν και επιμελήθηκαν μία νέα έκδοση του «Πραγματεία επί της Ανθρώπινης Φύσης» του Χιουμ.

Λίγο μετά τη μετακίνησή του στο Κέμπριτζ, ο Σράφα γνωρίστηκε με τον Βιγκενσιάν, ο οποίος μετέκοιμοσε στο Τρίνι το 1929. Στον πρόλογο του μεταθανάτια δημοσιευμένου έργου του «Φιλοσοφικές Ερευνες», (βλ. σελ. 50 της ελληνικής μετάφρασης· περιοδικό «Δευκαλίον», τ. 9: 1974 - ΣτΕ), ο Βιγκενσιάν καταθέτει τη μαρτυρία του για τον αποφασιστικό σημασία ρόλο που έπαιξαν τα πνευματικά ερεθίσματα του Σράφα κατά τη δεκαετία του '30, όσον αφορά στην ουσιαστική μετατόπιση των δικών του φιλοσοφικών θέσεων από εκείνες του «Tractatus» σε εκείνες των μεταγενέστερων ετών. Σύμφωνα με τον μαθητή του Βιγκενσιάν, Φον Ράιτ, «εκείνος [ο Βιγκενσιάν] έλεγε ότι οι συζητήσεις του με τον Σράφα τον έκαναν να νιώθει σαν δέντρο που του είχαν κόψει όλα τα κλαδιά». Ένας άλλος μαθητής, ο Νόρμαν Μάλκολμ, έχει υποστηρίξει ότι το κρίσιμο σημείο για τον Βιγκενσιάν ήταν κάποια «ναπολιτάνικη χειρονομία» του Σράφα, η οποία υπό συγκεκριμένες περιστάσεις θα μπορούσε να έχει ένα και μόνο ένα ακριβές νόημα -δηλαδή, δεν θα μπορούσε να υψινομηθεί στο πλαίσιο της αξιωματικής διάταξης της Λογικής Γλώσσας. Τέλος, κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου, ο Σράφα ανέλαβε τη μνημειώδη έκδοση των απάντων του Ρικάρντο, την οποία δεν θα ολοκλήρωνε παρά μόνο περίπου είκοσι χρόνια αργότερα (σε συνεργασία με έναν από

Η διατριβή του Σράφα, την οποία εκπόνησε στις αρχές της δεκαετίας του '20 στο Πανεπιστήμιο του Τορίνο, είχε θέμα: «Ο πληθωρισμός στην Ιταλία κατά την πολεμική και μεταπολεμική περίοδο».

Η αναπτυγμένη βιομηχανική ζώνη του Τορίνο, με επίκεντρο το εργοστάσιο της Φιάτ, ήταν κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, εργαστήριο νέων ιδεών και πολιτικών ζυμώσεων.

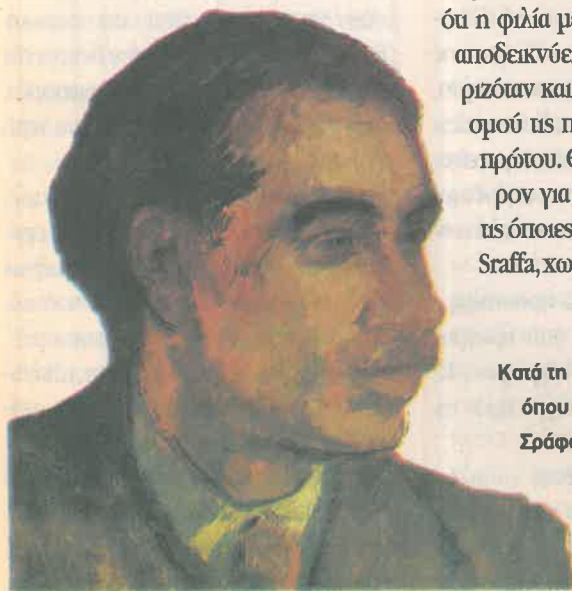

τους σημαντικότερους μαρξιστές οικονομολόγους, τον Maurice Dobb - ΣιΕ).

Όπως είδαμε, ο Σράφα γνώριζε τον Ικράμοι την περίοδο 1919-20 και αλληλογραφούσε μαζί του το 1924. Στα τέλη του 1926, λίγο μετά τη σύλληψή του, ο Ικράμοι έγραψε στο Σράφα στο Κάλιαρι για να ζητήσει τη βοήθειά του, ιδίως όσον αφορούσε στην προμήθεια υλικού για διάβαση. Με απεριόριστη αφοσίωση, ο Σράφα επιδόθηκε στο δεκαετές, τελικά, έργο της υλικής και πνευματικής υποστήριξης του φυλακισμένου φίλου του. Ανοίξε έναν άνευ ορίου λογαριασμό στο όνομα του Ικράμοι σε ένα βιβλιοπωλείο του Μιλάνου. Έγραψε επιστολές στον αγγλικό και γαλλικό Τύπο, προκαλώντας το ενδιαφέρον του κοινού για την υπόθεση Ικράμοι. Επισκέφθηκε τη σύζυγο του Ικράμοι στη Μόσχα, την κουνιάδα του στη Ρώμη, ενώ τελικά του επιτράπη να τον συναντήσει ο ίδιος κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του στο Turidi Bari. Καθιέρωσε και διατήρησε επαφή με τους εξόριστους Ιταλούς κομμουνιστές ηγέτες -τους Τολιάι και Τάσκα κατά την περίοδο 1927-28, τον Τολιάι χωρίς τον Τάσκα μετέπειτα (ο οποίος αποπέμφθηκε το 1929 ως δεξιόφρων και οπαδός του Μπουχάριν). Επαιξε ζωϊκής σημασίας ρόλο για να διασωθούν τα «Σημειωματάρια της φυλακής».

Πέρα από ακρότητες

Προκειμένου να εκτιμήσουμε τι έκανε ο Σράφα για λογαριασμό του Ικράμοι όλα εκείνα τα χρόνια, αρκεί να διαβάσουμε τις «Επιστολές από τη φυλακή» του

Κατά τη δεκαετία του '30 στο Λονδίνο, όπου ζούσε μόνιμα πλέον ο Πιέρρο Σράφα, συνεργάστηκε στενά με τον Τζον Μείνάρντ Κένυς για τη συγγραφή του μνημειώδους έργου του τελευταίου.

δεύτερου, το βιβλίο «Αντόνιο Ικράμοι: Η ζωή ενός επαναστάτη» του Τζουζέπε Φιόρι ή το πρόσφατο «Gramsci in Carcere e il Partito» του Πάολο Σπριάνο.

ΣιΕ: Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι οι όποιες σχέσεις υπήρξαν ανάμεσα στον Σράφα και τον Ικράμοι έχουν, συχνά, υπερτονιστεί.

Πολύ εύστοχα, λοιπόν, ο Γ. Σταμάτης («Ο Sraffa και η σχέση του με τον Ricardo και τον Marx», εκδ.: Κριτική, Αθήνα 1992, σσ. 648-49) επισημαίνει τα

με κατά κανένα τρόπο την περίπτωση να έχουν δίκιο όσοι φαίνεται να έχουν διαφορετική άποψη. Η άποψή τους αυτή θα ήταν, όμως, ακόμα πιο πειστική, εάν το οικονομικο-επιστημονικό ενδιαφέρον τους για τις πολιτικές πεποιθήσεις του Sraffa τους προέτρεπε να διαβάσουν και ό,τι γράφει γ' αυτές ο Gramsci (π.χ. στον Τολιάι).

Ο Σράφα αποτελούσε πάντοτε μία απροσδιόριστη, ακόμα και μυστηριώδη, προσωπικότητα στη Βρετανία, αλλά και

Ο Πιέρρο Σράφα αποτελούσε πάντοτε μια απροσδιόριστη, ακόμη και μυστηριώδη προσωπικότητα στη Βρετανία και ολόκληρο τον κόσμο

εξής: «Νεορικαρδιανοί, αλλά και μαρξιστές οικονομολόγοι, στην προσπάθειά τους να δείξουν την ανύπαρκτη συγγένεια της οραφαϊκής με την μαρξιστική θεωρία, καταφεύγουν συχνά σε αόριστες παραποιήσεις στη σχέση μεταξύ Gramsci και Sraffa.

Κατά τον ίδιο τρόπο, θα μπορούσε ασφαλώς ν' αφήσει κανείς να εννοηθεί ότι η φιλία μεταξύ Brecht και Bronnen αποδεικνύει πως ο τελευταίος συμμεριζόταν και κατά τη διάρκεια του ναζισμού τις πολιτικές πεποιθήσεις του πρώτου. Θεωρούμε χωρίς ενδιαφέρον για την οικονομική επιστήμη τις όποιες πολιτικές πεποιθήσεις του Sraffa, χωρίς βέβαια να αποκλείσου-

για τη διεθνή Αριστερά. Ακόμα και από τις αρχές της δεκαετίας του '30, όταν ήταν ακόμη νεαρός, οι σύγχρονόι του στο Κέιμπριτζ τον αντιμετώπιζαν με δέος, ως μία πνευματική «φαιά εξοχότητα», για την οποία τίποτε δεν ήταν γνωστό, αλλά και της οποίας οι πνευματικές δυνάμεις ήταν μυθικές. Μόνο μετά από αρκετές δεκαετίες, με την έκδοση του έργου «Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων» (1960) έγινε όνομα με επιρροή σε μεγάλη κλίμακα.

Οι βάσεις που είχε θέσει για μία συντριπτική κριτική των οικονομικών της οριακής ανάλυσης (δηλαδή της Νεοκλασικής Θεωρίας) χαιρέτιστηκε από οικονομολόγους τόσο διαφορετικούς όσο η Τζοάν Ρόμπινσον και ο Ερνεστ Μαντέλ (βλ. «Η διαμόρφωση της οικονομικής σκέψης του Karl Marx»). Ταυτόχρονα, όμως, το βιβλίο του πυροδότησε την πιο σφοδρή διαμάχη μεταξύ των μαρξιστών οικονομολόγων από την εποχή πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο - μια διαμάχη, της οποίας η ένταση παραμένει αμείωτη. ●

Εις μνήμην του Πιέρρο Σράφα, Ιταλού οικονομολόγου στο Κέιμπριτζ

Όλοι όσοι βρίσκονταν κοντά στον Piero Sraffa στη δύση της ζωής του ήταν προετοιμασμένοι για το νέο του θανάτου του, που έλαβε χώρα στην κλινική Hope του Cambridge τις πρώτες πρωινές ώρες του Σαββάτου της 3ης Σεπτεμβρίου του 1983. (Γεννήθηκε στο Τορίνο στις 5 Αυγούστου του 1898).

Τα τελευταία δύο χρόνια της ζωής του ο Piero Sraffa ήταν κληνής και μόνο για σύντομα διαστήματα μπορούσε να κάθεται στην πολυθρόνα, εξάλλου δεν μπορούσε να αυτοεξυπηρετηθεί.

Θα πρέπει να υπέφερε υπερβολικά, κυρίως ψυχολογικά, μέχρι βάθους καρδιάς· αυτός που ήταν τόσο σεμνός, τόσο συνεσταθμένος, που ήταν προσεκτικός στο να μην προσβάλλει κάποιον, που απέφευγε την ενόχληση οιαυδής· αυτός που ήταν τόσο υπερήφανος για την αυτονομία του και την ελευθεροφροσύνη του, με την πιο ευρεία έννοια του όρου, που εκτεινόταν στο σημείο της άρνησης να υπακούσει σε κάποιον, ακόμη και στον γιατρό του.

Οι επισκέψεις μας στην κλινική και οι συζητήσεις στο προσκεφάλι του, διακεκομμένες και επαναλαμβανόμενες, μας γέμιζαν την καρδιά με λύπη. Λογικά ο θάνατός του έγινε και μία ανακούφιση για όσους τον γνώριζαν και τον περιέβαλλαν με αγάπη. Όμως αυτό δεν έχει σημασία· το πνεύμα ξεχειλίζει από βαθύ συναίσθημα και θλίψη στη σκέψη ότι ένας τόσο σημαντικό άνθρωπος μας άφησε.

* Καθηγητή στο καθολικό πανεπιστήμιο της Sacre Coeur - Μιλάνο

Δημοσιεύσεις του Πιέρο Σράφα

Για το τέλος του αφιερώματος μας, επιλέξαμε να παραθέσουμε την εργογραφία του Πιέρο Σράφα. Ακολουθούν τα κείμενα που δημοσίευσε στα αγγλικά και τα ιταλικά.

► *L' inflazione monetaria in Italia durante e dopo la guerra, tesi di Laurea*, εκδοθέν από τη Scuola tipografica, Μιλάνο, Νοέμβριος 1920.

► *Open shop drive*, *L'Ordine Nuovo*, 5 Ιουλίου 1921 (σελ.3)· *Industriali e governo inglese contro i lavoratori*, *L'Ordine Nuovo*, 24 Ιουλίου 1921, (σελ.3)· *Labour leaders*, *L'Ordine Nuovo*, 4 Αυγούστου (σελ. 1-2). (Το πρώτο και το τρίτο άρθρο ήταν υπογεγραμμένα με τα αρχικά PS· το δεύτερο είναι ανώνυμο).

► *The Bank Crisis in Italy*, *The Economic Journal*, XXXII, Ιούνιος 1922 (σελ. 178-97).

► *Italian Banking Today*, *The Manchester Guardian Commercial - Reconstruction in Europe*, ένθετο νο. XI.7, Δεκεμβρίου 1922, σελ. 675-75. (Τα ένθετα του *Manchester Guardian* που ήταν αφιερωμένα στην ανοικοδόμηση της Ευρώπης, με την επιμέλεια του Keynes, είχαν εκδοθεί επίσης και στα γαλλικά και στα γερμανικά, αλλά και στα ιταλικά).

► *Problemi di oggi e di domani*: Επιστολή στο Antonio Gramsci εκδοθείσα (με την υπογραφή S) μαζί με μία απάντηση του Gramsci στο *Ordine Nuovo*, 3η σειρά νο. 3-4, 1η - 15 Απριλίου 1924.

► *Obituary - Mario Pantaleoni*, *The Economic Journal*, XXXIV, Δεκ. 1924, σελ. 648-53.

► *Sulle relationni fra costo e cantita prodota*, *Annali di Economia*, τόμος II, 1925, σελ. 277-238.

► J.M. Keynes, *La Riforma monetaria*, μετάφραση στα ιταλικά από τον Piero Sraffa του έργου του J.M. Keynes, *A Tract on monetary Reform*, Fratelli Treves Editori, Μιλάνο 1925.

► *The Laws of Returns under Competitive Conditions*, *The Economic Journal*, XXXVI, Δεκ. 1926, (σελ. 535-50).

► *The methods of Fascism, The case of Antonio Gramsci*, επιστολή στο *Manchester Guardian*, 24 Οκτ. 1927, με την υπογραφή Enas Ιταλός στην Αγγλία.

► *A Criticism et A Rejoinder*, στο *Increasing*

Returns and a Representative Firm: A Symposium, *The Economic Journal*, XI, Μάρτιος 1930, σελ. 89-92 και 93.

► *An alleged Correction of Ricardo*, *Quarterly Journal of Economics*, XLIV, 1930, σελ. 539-44.

► *Dr Hayek on Money and Capital*, *The Economic Journal*, XLII, Μάρτιος 1932, σελ. 42-53.

► *A Rejoinder*, *The Economic Journal*, XLII, Ιούνιος, 1932, σελ. 249-251.

► *D. Hume, An Abstract of a Treatise on the Human Nature*, 1740, Επιμέλεια και εισαγωγή του Piero Sraffa, σε συνεργασία με τον J.M. Keynes, Cambridge University Press.

► *The Works and correspondence of D. Ricardo*, τόμος I, σελ. XIII-LXI.

► *Malthus on Public Works*, *The Economic Journal*, LXI, 1955, σελ. 543-544 (σύντομο εισαγωγικό σημείωμα σε μία επιστολή του Malthus στον Ricardo, ενσωματωμένη στον τόμο XII των Απάντων).

► *Lo sviluppo del commercio cino-*

Arθρα,
επιστολές
και
επιστημονικές,
παρεμβάσεις
του Πιέρο
Σράφα
από το 1920,
μέχρι το 1962

britannico, 1952-55. Πρακτικά του συνεδρίου *Studi di sulla Cina*, ειδική έκδοση του *Bolletino del centro studi per lo sviluppo della relazioni economiche e culturali con la China*, νούμερο 4, Ιούνιος 1955, σελ. 14-18.

► *Production of commodities by means of commodities - A prelude to a critique of economic theory*, Cambridge University Press, 1960· *Produzione di merci a mezzo di merci - promesse a una critica della teoria economica*, Einaudi, Τορίνο, 1960, (ιταλική έκδοση επιμελημένη από τον ίδιο τον P.Sraffa, σε συνεργασία με τον R. Mattioli), *Production de marchandises par des marchandises - prelude a une critique de la theorie economique*, Dunod, Παρίσι, 1970, (μετάφραση στα γαλλικά από τον S. Latouche βασισμένη στην αγγλική μετάφραση). Υπήρξαν επίσης και εκδόσεις στα ισπανικά (1966), στα γερμανικά (1968), ιαπωνικά, πολωνικά, ισραηλοβαρδικά, ουγγρικά, κ.ά. Ελληνική μετάφραση: Θεσσαλονίκη, 1985, εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα.

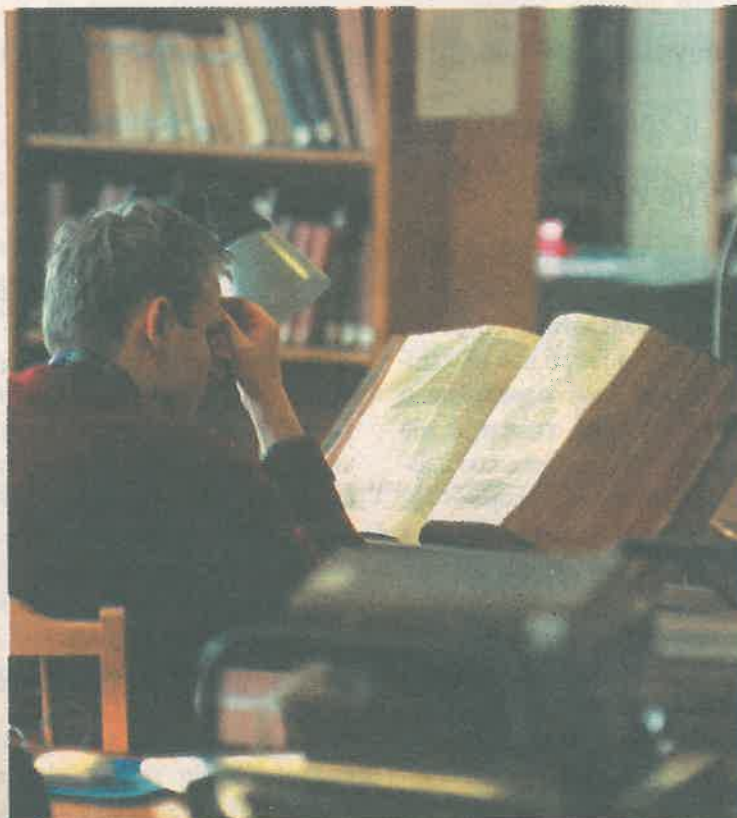
► *Production of commodities; a Comment* *The Economic Journal*, LXXII, Ιούνιος 1962.

► Παρεμβάσεις στο Συνέδριο στην Κέρκυρα για τη Θεωρία του Κεφαλαίου, που διοργανώθηκε από την Διεθνή Ένωση Οικονομολόγων, 4-11 Σεπτεμβρίου 1958, (που έχουν συμπεριληφθεί από τους E.A. Lutz και D.C. Hague στο *Theory of Capital*, Macmillan, Νέα Υόρκη, 1961, σελ. 305-306 και 325.

► Δύο επιστολές στον P. Newman (4 Ιουνίου και 19 Ιουνίου 1962) επί ευκαιρία της επανέκδοσης του *Production of commodities* από τον τελευταίο στην Ελβετική Επιθεώρηση της Πολιτικής Οικονομίας και Στατιστικής, Μάρτιος του 1962, σελ. 58-75.

► Επιστολή στον J.M. Keynes (6 Μαΐου 1930) επί ευκαιρία της έκδοσης του *Treatise of money*, που συμπεριλήφθηκε στο *Collected Writings of J.M. Keynes*, (D. Moggridge εκδ.), Macmillan, Λονδίνο, 1973, σελ. 207-207.

► Επιστολή στον J.M. Keynes (6 Ιουνίου 1926), επί ευκαιρία της δημοσίευσης επιστολής του Sraffa στα *Annali di Economia* (1926) που συμπεριλήφθηκε στο A. Roncaglia, *Sraffa and the theory of prices*, Wiley, Νέα Υόρκη, 1978, και απόσπασμα στο A. Roncaglia *Sraffa e la teoria dei prezzi*, Laterza, Ρώμη, β' έκδοση 1981, σελ. 17-21. ●

Παρότι βρισκόταν για πολλά χρόνια στη Βρετανία, ο Σράφα ποτέ δεν έπαψε να ενδιαφέρεται για τις οικονομικές εξελίξεις στην πατρίδα του, την Ιταλία.

Το Πρόβλημα της μέτρησης του Κεφαλαίου

Ο κύριος Σράφα διατεινόταν ότι θα πρέπει κανείς να δίνει έμφαση στη διάκριση μεταξύ δύο ειδών μέτρησης: Πρώτον, υπάρχει μία μέτρηση που ενδιαφέρει κυρίως τους στατιστικούς. Δεύτερον, υπάρχει η μέτρηση στο πλαίσιο της θεωρίας. Οι μετρήσεις των στατιστικών ήταν απλώς προσεγγιστικές και προσέφεραν ένα κατάλληλο πεδίο για εργασία πάνω στην επίλυση των προβλημάτων εκείνων τα οποία σχετίζονται με την καίριση αριθμοδεικτών. Οι θεωρητικές μετρήσεις απαιτούσαν απόλυτη ακρίβεια. Κάθε ατέλεια σε αυτές τις θεωρητικές μετρήσεις δεν ήταν απλώς προβληματική, αλλά οδηγούσε σε καίριση ολόκληρης της θεωρητικής βάσης. Μπορούσε κανείς να μετρήσει το κεφάλαιο σε λίρες ή δολάρια και να εισάγει τη μέτρηση αυτή σε μία [μακροοικονομική] συνάρτηση παραγωγής (production function). Σε αυτή την

Στις 4 - 11 Σεπτεμβρίου 1958 έλαβαν χώρα στην Κέρκυρα οι εργασίες ενός Συνεδρίου της International Economic Association πάνω στη «Θεωρία του Κεφαλαίου». Τα πρακτικά του Συνεδρίου δημοσιεύτηκαν στον τόμο: Lutz, F.A. - Hague, D.C. (eds), *The Theory of Capital*, Macmillan, New York, 1961, από τον οποίο παραθέτουμε τις σχετικές παρεμβάσεις του P. Sraffa. Ουσιαστικά πρόκειται για μία σύντομη αντιπαράθεση με τον Καθηγητή J. R. Hicks, έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Νεοκλασικής Σχολής (το 1972 μοιράστηκε το βραβείο Nobel με τον K. Arrow), στο πλαίσιο της οποίας ο Sraffa υπαινίσσεται ότι είναι αδύνατον να προσδιοριστεί ένα ανεξάρτητο από τις τιμές των εμπορευμάτων και την κατανομή του εισοδήματος μέτρο μέτρησης της ποσότητας του κεφαλαίου. Στο 6ο Κεφ. του βιβλίου του, το οποίο θα κυκλοφορήσει δύο χρόνια αργότερα, τεκμηριώνει οριστικά ότι η εν λόγω άποψή του είναι απολύτως ορθή, και έτσι ότι η Νεοκλασική Θεωρία είναι εκ θεμελίων εσφαθμένη.

περίπτωση, ο ορισμός πρέπει να είναι απολύτως ασφαλής, διότι μία δεδομένη [κάθε φορά] ποσότητα κεφαλαίου συνδέεται με ένα ορισμένο επιτόκιο, πράγμα που συνεπάγεται ότι η ποσότητα του κεφαλαίου αποτελεί ουσιαστικό τμήμα του μηχανισμού [προσδιορισμού του

επιτοκίου]. Επρεπε, λοιπόν, κανείς να διαχωρίζει τον ορισμό του κεφαλαίου από τις ανάγκες της στατιστικής μέτρησης, οι οποίες είναι σημαντικά διαφορετικές. Το έργο των J. B. Clark, Bohm-Bawerk και άλλων είχε σκοπό να παράγει αμιγείς (pure) ορισμούς του κεφαλαίου, όπως απαιτούσαν οι ίδιες οι θεωρίες τους, και δεν συνιστούσε μία μέθοδο για την εκτέλεση μετρήσεων της ποσότητας του κεφαλαίου στον πραγματικό κόσμο. Αν εντοπίζουμε αναφάσεις, τότε αυτές υποδεικνύουν την ύπαρξη απειριών στο εσωτερικό της θεωρίας και μία αδυναμία ορισμού (εύρεσης) ακριβών μέτρων μέτρησης του κεφαλαίου. Σε αυτό έπρεπε να επικεντρωθούμε [το οποίο συνιστά] την κύρια αποτυχία της θεωρίας περί κεφαλαίου και όχι στα προβλήματα μέτρησης. Ο καθηγητής Hicks δεν ήταν απόλυτα σαφής πάνω στο εν λόγω ζήτημα. Είχε, άραγε, σκοπό ο κύριος Σράφα να εξομοιώσει τα υποδείγματα με τις θεωρίες; Μπορούσε, βέβαια, να ανυληφθεί ότι ήταν δυνατόν να καταστήσει κανείς ένα συγκεκριμένο υπόδειγμα αξιόπιστο, μόνον διά της εισαγωγής ισχυρών απλοποιήσεων. Μόνον έτσι, παραδείγματος χάριν, θα μπορούσε κανείς να φτιάσει σε έναν σαφή και ακριβή ορισμό του αποθέματος του κεφαλαίου.

Μερικές, όμως, απλοποιήσεις (απλοσιευτικές υποθέσεις) ήταν τόσο

Οι προϋποθέσεις σαφήνειας και αυστηρότητας που πρέπει να τηρεί μία θεωρητική κατασκευή στην οικονομική επιστήμη

ισχυρές, που και ο ίδιος, απλώς, δεν θα έδινε καμία σημασία σε μία θεωρία, η οποία θα βασιζόταν στις απλοποιήσεις αυτές. Ο κύριος Σράφα αποκρίθηκε ότι το υπόδειγμα του Wicksell είναι ένα μάλλον απλό υπόδειγμα, υπό την έννοια ότι συνιστούσε τη βάση μίας απλής και γενικής θεωρίας, η οποία, όμως, έφραζε περαιτέρω ανάπτυξης. Λίγως άλλο, η χρησιμότητα κάθε θεωρίας έγκειται στην επεξηγηματική της αξία. Ενδιαφέρεται, άραγε, κανείς για μία θεωρία μόνον όταν αυτή είναι σε θέση να απεικονίζει και να πραγματεύεται μεγέθη του πραγματικού κόσμου ή το ενδιαφέρον του είναι ανεξάρτητο από αυτό το αίτημα;

Ο καθηγητής Hicks υποστήριξε ότι αν μία θεωρία επιδίωκε να εξηγήσει τη λειτουργία του κοινωνικού μηχανισμού, τότε θα όφειλε να είναι ικανή να ενσωματώνει μετρήσιμες έννοιες. Ο κύριος Σράφα υιοθέτησε την άποψη ότι αν δεν μπορούσε κανείς να φθάσει στις μετρήσεις που απαιτούν οι ορισμοί των θεωρητικών (οικονομολόγων), αυτό θα αποτελούσε επίκριση κατά της θεωρίας. Μία επίκριση, την οποία οι θεωρητικοί δεν θα μπορούσαν να ανυπερέλθουν ισχυριζόμενοι ότι είχαν πιασει πως η θεωρία τους δεν θα αστοχούσε και επανάληψη. Αν μία θεωρία δεν ήταν σε θέση να εξηγήσει μία κατάσταση, τότε ήταν ανεπιτυχής. ●

Καταλυτικός ήταν ο αντίλογος του Πιέρο Σράφα (φωτό) απέναντι σε όσα υποστήριζε ο Χικς κατά τη διάρκεια επιστημονικού συνεδρίου στην Κέρκυρα το 1958.

Θεμελιώνοντας την κριτική στην κυρίαρχη θεωρία

Οποιοσδήποτε έχει συνθίσει να σκέφτεται με όρους ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης θα έχει ίσως την τάση, διαβάζοντας αυτές τις σελίδες, να υποθέσει ότι η επιχειρηματολογία βασίζεται στη σιωπηρή παραδοχή των σταθερών αποδόσεων κλίμακος σε όλους τους κλάδους. Αν βρίσκει χρήσιμη την υπόθεση αυτή, δεν βλέπει να την υιοθετήσει, ως προσωρινή υπόθεση εργασίας. Στην πραγματικότητα, όμως, καμιά τέτοια υπόθεση δε γίνεται. Δεν εξειάζονται μεταβολές ούτε στις εκροές ούτε, τουλάχιστον στα μέρη I και II, στις αναλογίες στις οποίες διάφορα μέσα παραγωγής χρησιμοποιούνται από έναν τομέα έτσι ώστε να μην ανακύπτει κανένα ερώτημα σχετικό με το μεταβλητό ή το αμετάβλητο των αποδόσεων κλίμακος. Η έρευνα αφορά αποκλειστικά τις ιδιότητες εκείνες του οικονομικού συστήματος, που δεν εξαρτώνται από μεταβολές στην κλίμακα παραγωγής ή στις αναλογίες παραγωγής των «συντελεστών» της.

Αυτός ο τρόπος του να βλέπει κανείς τα πράγματα, που είναι και ο τρόπος των παλαιών κλασικών οικονομολόγων από τον Adam Smith μέχρι τον Ricardo, ξεχάστηκε και χάθηκε μετά την έλευση της «οριακής» μεθόδου. Ο λόγος είναι απλός. Ο οριακός τρόπος θεώρησης των πραγμάτων α-

Τα κείμενα που ακολουθούν είναι ο Πρόλογος και το Τέταρτο Παράρτημα από το βιβλίο του Πιέρο Σράφα: «Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων. Πρελούδιο στην Κριτική της Οικονομικής Θεωρίας», Θεσσαλονίκη, (1985), Σύγχρονα Θέματα (σε μετάφραση Σπύρου Βασιλάκη).

παιτεί τη συγκέντρωση του ενδιαφέροντος στη μεταβολή, γιατί χωρίς μεταβολή είτε στην ποσότητα την παραγόμενη από έναν κλάδο είτε στις αναλογίες των συντελεστών της παραγωγής, δεν μπορεί να υπάρξει ούτε οριακό προϊόν ούτε οριακό κόστος. Σ' ένα σύστημα όπου, μέρα με τη μέρα, η παραγωγή θα συνεχιζόταν απaráλλακτη ως προς τα ως άνω, το οριακό προϊόν ενός μέσου παραγωγής (ή εναλλακτικά το οριακό κόστος ενός προϊόντος) δεν θα ήταν απλώς δύσκολο να βρεθεί - στην πραγματικότητα δεν θα υπήρχε καθόλου.

Απαιτείται όμως προσοχή για να αποφευχθούν συγχύσεις μεταξύ γνήσιων και επίπλαστων οριακών μεταβολών. Θα παρουσιαστούν περιπτώσεις σ' αυτές τις σελίδες, που εκ πρώτης όψεως ίσως φανεί ότι δεν μπορούν να διακριθούν από παραδείγματα οριακής μεταβολής της παραγωγής - μα η σίγουρη ένδειξη του επίπλαστου χαρακτήρα τους είναι η απουσία του απαραίτητου είδους μεταβολής. Η πιο γνωστή περίπτωση είναι αυτή του προϊόντος της οριακής γης στη γεωργία, όταν γαίες διαφορετικών ποιότη-

των καλλιεργούνται η μία δίπλα στην άλλη: Επ' αυτού, δεν χρειάζεται παρά να αναφερθούμε στον P.H. Wicksteed, τον purist της οριακής θεωρίας, που καταδικάζει μια τέτοια χρήση του όρου «οριακός» σαν πηγή «τρομερής σύγχυσης».

Ο πειρασμός να υποθέσει κανείς σταθερές αποδόσεις κλίμακος δεν είναι τελείως φανταστικός. Ο ίδιος ο συγγραφέας τον ένωσε, όταν άρχισε τις μελέτες αυτές πολλά χρόνια πριν - και τον οδήγησε το 1925 σε μια προσπάθεια να υποστηρίξει ότι μόνο η περίπτωση των σταθερών αποδόσεων κλίμακος είναι γενικά συνεπής με τις προκείμενες της οικονομικής θεωρίας (διάβαζε: της ορθόδοξης οικονομικής θεωρίας - ΣτΕ). Και κάτι περισσότερο. Όταν ο Λόρδος Keynes διάβασε το 1928 ένα σχέδιο των θέσεων αυτών της εργασίας, συνέστησε πως εν δεν γίνει η υπόθεση των σταθερών αποδόσεων κλίμακος, αυτό θα έπρεπε να τονιστεί ρητά.

Αυτοί οι υπαινιγμοί συμπτωματικά δίνουν κάποια εξήγηση για το δυσανάλογα μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτήθηκε για την προπαρα-

Με την έλευση στην οικονομική ανάλυση της «οριακής μεθόδου» ο τρόπος εργασίας του Σμιθ και του Ρικάρντο παραγκωνίστηκε

σκευή μιας τόσο σύντομης εργασίας. Ενώ οι κεντρικές θέσεις είχαν μορφοποιηθεί στα τέλη της δεκαετίας του '20, ορισμένα ειδικά σημεία, όπως το πρότυπο εμπόρευμα, τα σύνθετα προϊόντα και το πάγιο κεφάλαιο επεξεργάστηκαν στη δεκαετία του '30 και στις αρχές της δεκαετίας του '40. Στην περίοδο που ακολουθεί το 1955, ενώ αυτές οι σελίδες γράφονταν μέσα από έναν όγκο παλαιών σημειώσεων, λίγα πράγματα προστέθηκαν, εκτός από τη συμπλήρωση κενών που είχαν καταστεί εμφανή στο μεταξύ (όπως η προσαρμογή της διάκρισης μεταξύ «βασικών» και μη «βασικών» προϊόντων στην περίπτωση σύνθετων προϊόντων).

Όπως είναι φυσικό, μέσα σε μια τόσο μεγάλη περίοδο, άλλοι υιοθέτησαν απόψεις παρόμοιες με κάποια από αυτές της παρούσας εργασίας και τις ανέπτυξαν περισσότερο ή προς κατευθύνσεις διαφορετικές από αυτές που ακολουθούνται εδώ. Ενιούτοις, ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του συνόλου των προτάσεων που δημοσιεύονται τώρα είναι ότι έχουν σχεδιαστεί για να χρησιμεύσουν ως βάση μιας κριτικής της οριακής θεωρίας της αξίας και της διανομής, αν και την ίδια τη θεωρία δεν τη συζητούν. Αν η θεμελίωση είναι σωστή, η κριτική μπορεί να επιχειρηθεί αργότερα, είτε από τον συγγραφέα είτε από κάποιο νεότερο και καλύτερα εξοπλισμένο γι' αυτό το έργο. Χρωστώ τα μέγιστα στον καθηγητή

Περιεχόμενα του βιβλίου

ΜΕΡΟΣ I

ΚΛΑΔΟΙ ΕΝΟΣ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

- I. Παραγωγή για επιβίωση
- II. Παραγωγή με πλεόνασμα
- III. Αναλογίες της εργασίας προς τα μέσα παραγωγής
- IV. Το πρότυπο εμπόρευμα
- V. Μοναδικότητα του Πρότυπου συστήματος
- VI. Αναγωγή σε χρονολογημένες ποσότητες εργασίας

ΜΕΡΟΣ II

ΚΛΑΔΟΙ ΣΥΝΘΕΤΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΠΑΓΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

- VII. Παραγωγή σύνθετων εμπορευμάτων

- VIII. Το Πρότυπο σύστημα με σύνθετα προϊόντα
- IX. Άλλα αποτελέσματα της παραγωγής σύνθετων εμπορευμάτων
- X. Πάγιο Κεφάλαιο
- XI. Γη

ΜΕΡΟΣ III

- XII. Μεταστροφή των μεθόδων παραγωγής

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

- A. Για τα «Υπο-συστήματα»
- B. Σημείωση για τα Αυτοαναπαράγόμενα μη Βασικά Αγαθά
- Γ. Η Επινόηση ενός «Βασικού Συστήματος»
- Δ. Αναφορές στη Βιβλιογραφία

Ο οριακός τρόπος θεώρησης των πραγμάτων απαιτεί τη συγκέντρωση του ενδιαφέροντος στη μεταβολή. Γιατί, χωρίς μεταβολή, δεν υπάρχει οριακό προϊόν, ούτε οριακό κόστος.

A. S. Besicovitch για ανεκτίμητη μαθηματική βοήθεια επί πολλά χρόνια. Είμαι υποχρεωμένος, για ανάλογη βοήθεια σε διαφορετικές περιόδους, στον αείμνηστο Frank Ramsey και στον κ. Alister Watson. Θα είναι κάτι παραπάνω από εμφανές ότι δεν ακολούθησα πάντα τις συμβουλές των ειδημόνων, ειδικά για τους συμβολισμούς που υιοθέτησα και που επέμενα να κρατήσω -αν και δέχομαι ότι σε ορισμένα σημεία είναι συζητήσιμοι- γιατί είναι εύκολοι για τους αναγνώστες χωρίς μαθηματικές γνώσεις.

Παρόρτημα Δ'

1. Για τη συγγένεια αυτής της δουλειάς με τις θεωρίες των παλιών κλασικών οικονομολόγων έγιναν υπαινιγμοί στον Πρόλογο. Προστίθενται εδώ μερικές αναφορές, σε ειδικά σημεία, η πηγή των οποίων ίσως δεν είναι προφανής.

Φυσικά η αρχική εικόνα του συστήματος παραγωγής και κατανάλωσης ως κυκλικής διαδικασίας βρίσκεται στο «Tableau Economique» του Quesnay και έρχεται σε χτυπητή αντίθεση με την άποψη της μοντέρνας θεωρίας που παρουσιάζει έναν μονόδρομο που οδηγεί από τους «συντελεστές της παραγωγής» στα «καταναλωτικά αγαθά».

Μία μέθοδος που επινόησε ο Ricardo (αν γίνει δεκτά η ερμηνεία μας στην Εισαγωγή των Αρχών του) είναι η επιλογή του καλαμποκιού ως προϊόντος που απαιτείται τόσο για τη δική του παραγωγή όσο και για την παραγωγή κάθε άλλου εμπορεύματος. Συνεπώς, το ποσοστό κέρδους του καλλιεργητή καλαμποκιού προσδιορίζεται ανεξάρτητα από την αξία, (διάβαζε: από την τιμή του προϊόντος - ΣτΕ) με τη σύγκριση απλώς των φυσικών ποσοτήτων στην πλευρά των μέσων παραγωγής προς τις αντίστοιχες ποσότητες στην πλευρά του προϊόντος, που αποτελούνται και οι δύο από το ίδιο αγαθό· και εδώ βασίζεται το συμπέρασμα του Ricardo ότι «είναι το κέρδος

του γεωργού που ρυθμίζει το κέρδος όλων των άλλων κλάδων». Ένας άλλος τρόπος να το πούμε αυτό, με τους όρους που υιοθετήθηκαν εδώ, είναι ότι το καλαμποκί είναι το μόνο «φαισικό προϊόν» στην οικονομία που εξετάζεται. (Θα έπρεπε ίσως να δηλωθεί ότι η παραπάνω ερμηνεία της θεωρίας του Ricardo παρουσιάστηκε σαν φυσική συνέπεια της θεωρίας μας μόνο όταν είχαν εμφανιστεί στην πορεία αυτής της έρευνας το Πρότυπο σύστημα και η διάκριση μεταξύ βασικών και μη βασικών προϊόντων).

Η άποψη του Ricardo για τον κυ-

Το σύνολο των θεωρητικών προτάσεων που δημοσιεύει

ο Σράφα στο βιβλίο του διατυπώθηκε εξ αρχής

για να αποτελέσει κριτική στην οριακή θεωρία

ρίαρχο ρόλο του γεωργικού κέρδους φαίνεται λοιπόν να έχει ένα σημείο επαφής με το φυσιοκρατικό δόγμα του «produit net» στο βαθμό που το τελευταίο βασίζεται, όπως παρατήρησε ο Marx, στον φυσικό χαρακτήρα του πλεονάσματος στη γεωργία, που παίρνει τη μορφή του πλεονάσματος της τροφής, που παράγεται επί της τροφής που προκαταβάλλεται στην παραγωγή· ενώ στη βιομηχανία, όπου η τροφή και οι πρώτες ύλες πρέπει να αγοραστούν από τη γεωργία, πλεόνασμα μπορεί να εμφανισθεί μόνο ως αποτέλεσμα της πώλησης του προϊόντος.

2. Η σύλληψη ενός προτύπου μέτρου της αξίας ως ενός μέσου μεταξύ δύο άκρων (παρ. 15 ff.) ανήκει επίσης στον Ricardo και είναι εκπληκτικό ότι το Πρότυπο εμπόρευμα που προέκυ-

ψε από αυτό σ' αυτά την εργασία βρέθηκε ότι είναι ισοδύναμο με κάτι πολύ συγγενικό προς το μέτρο που πρότεινε ο Adam Smith, δηλαδή την «labour commanded» (παρ. 43), στο οποίο ο ίδιος ο Ricardo ήταν τόσο αποφασιστικά αντίθετος.

3. Η έννοια ενός Μεγίστου ποσοστού κέρδους, που αντιστοιχεί σε μηδενικό μισθό, προτάθηκε από τον Marx, άμεσα μέσω ενός τυχαίου υπαινιγμού για τη δυνατότητα μείωσης του ποσοστού κέρδους «ακόμα και αν οι εργάτες ζουν με αέρα»· αλλά γενικότερα λόγω της εμφανικής απόρριψης

του ισορισμού του Adam Smith και άλλων μετά απ' αυτόν ότι η τιμή κάθε εμπορεύματος «είτε άμεσα είτε σε τελευταία ανάλυση» αναλύεται πλήρως (δηλαδή, χωρίς να μένει κανένα υπόλειμμα εμπορεύματος) σε μισθούς, κέρδη και πρόσοδο - ισορισμού που αναγκαστικά προϋποθέτει την ύπαρξη «θεμελιωδών» προϊόντων παραγομένων από καθαρή εργασία χωρίς μέσα παραγωγής εκτός από γη, και που είναι επομένως ασυμβίβαστη με ένα σταθερό όριο στην άνοδο του ποσοστού κέρδους.

4. Το σχέδιο της μεταιχείρισης του υπολείμματος του παγίου κεφαλαίου στο τέλος του χρόνου ως ενός είδους σύνθετου προϊόντος μπορεί να φαίνεται τεχνητή αν θεωρηθεί μέσα στο πλαίσιο της συνεχούς ροής της βιομη-

χανικής παραγωγής, αλλά ταιριάζει εύκολα στην κλασική εικόνα ενός αγροτικού συστήματος, όπου το επίσιο προϊόν, με τα λόγια του Adam Smith, διαιρείται από τη φύση του σε δύο τμήματα, το ένα προορισμένο για την αναπλήρωση του κεφαλαίου, το άλλο για να αποτελέσει εισόδημα. Ο Adam Smith, εντούτοις, αποκλείει το πάγιο κεφάλαιο από το επίσιο προϊόν. Μόνο αφού ο Ricardo είχε φέρει στο φως τις περιπλοκές που συνεπάγεται για τον προσδιορισμό των αξιών η χρήση του παγίου κεφαλαίου σε διάφορες αναλογίες, κατέφυγαν οι οικονομολόγοι στο εν λόγω σχέδιο. Το εισήγαγε πρώτος ο Torrens στην πορεία μιας κριτικής του δόγματος του Ricardo. Εξηγώντας τη δική του ιδιόρρυθμη θεωρία, σύμφωνα με την οποία «τα προϊόντα που αποκτούνται από τη χρησιμοποίηση ίσων κεφαλαίων έχουν την ίδια αξία», ο Torrens δείχνει με παραδείγματα ότι η θεωρία του επαληθεύεται μόνο αν «τα προϊόντα» θεωρηθούν ότι περιλαμβάνουν, επιπλέον των προϊόντων με τη συνήθη σημασία του όρου, λ.χ. «τα μάλλινα», και «το περίσσευμα του παγίου κεφαλαίου που χρησιμοποιείται στην κατασκευή τους».

Αργότερα η μέθοδος υιοθετήθηκε γενικά, ακόμα και από τους αντιπάλους της θεωρίας του Torrens: Πρώτα από τον Ricardo στην επόμενη έκδοση των Αρχών, μετά από τον Malthus στο «Measure of Value» και αργότερα από τον Marx, αλλά ύστερα φαίνεται να έπεσε στη λησμονιά. ☺

P.S. TRINITY COLLEGE CAMBRIDGE
Μάρτιος 1959